

Zasebna knjižnica Lojzeta Kovačiča in svetovna književnost

Alenka Koron, ZRC SAZU

Lojze Kovačič velja pri nas za kanoniziranega avtorja druge polovice dvajsetega stoletja in v marsičem reprezentativnega predstavnika modernega slovenskega pripovedništva. Izšel je iz podaljškov socialnega realizma, vendar pa se je s svojo literaturo v zreli fazi navdihoval in oplajal ob mojstrskih dosežkih svetovne moderne (modernistične in postmodernistične) literature in jih prilagajal svojemu receptivnemu obzorju. Kljub visoki ravni poetološke samorefleksije v njegovih esejističnih zapisih in intervjujih, povezani morda s tem, da je tudi sam vodil literarne delavnice za mlade, pa je vredno omembe, da svetovne književnosti v njih ni eksplicitno tematiziral. To seveda še ne pomeni, da se v svojih pisateljskih premišljevanjih ni dotikal njenega pojmovnega in vrednostnega ozadja in konteksta, in sicer vedno z izrazito individualnega, svetovljanskega stališča in lokalne časovno-prostorske perspektive na robu Balkana v času totalitarizmov in neposredno po njih. Pri tem se je vedno zavzemal za umetnostno avtonomijo in najvišje estetske standarde, za elitno literaturo torej, ki je slejkoprej literatura estetsko zahtevnih bralcev oziroma (meščanskih) izobražencev (prim. Kovačič 1997a: 12–17).

Zagrizeni patriotizem in kulturni nacionalizem sta bila pisatelju izrazito odiozna, o tem zaradi nekakšne sekularne sakrosančnosti, ki jo zaradi njiju pripisujemo literaturi, ni puščal nikakršnega dvoma. Že v prvi izdaji *Delavnice* je npr. zapisal: »Narodno buditeljske težnje in obramba naroda – kar razumem kot državljan – sta me zmeraj neskončno motila v eni človekovih najbolj svobodnih dejavnosti – v literaturi. Patriotizem – to bleščeče slepilo za vsakega občutljivega človeka – je največji stekleni zvon, kar ga premore svet, da z njim hermetično pokrije človekovo svobodno rast. A za tem debelim steklom je bila narejena skoraj vsa naša literatura.« (Kovačič 1997b: 160) V odlomku iz predgovora k drugi izdaji *Delavnice*, v katerem sicer Kovačič govori o neustreznem poučevanju književnosti pri nas, ki je posledica posebnega pomena literature za Slovence, pa je zapisal: »[...] pri nas [...] velja književnost za nekakšno nedotakljivo institucijo, ki je ustvarila (sic!) in formirala (sic!) narod. Najprej z jezikom, to brez dvoma največjo duhovno stvaritvijo naroda, drugič s fabulo in idejo, v katerih je literatura pripovedovala zgodbe o njegovi usodi in obstoju. Dobili smo dinastijo, katere knezi so bili jezikoslovci, pesniki, pripovedovalci, pridigarji, prevajalci itd. To z jezikom in literarnimi pričevanji pridobljeno plemstvo – nekakšen dvojniki nemškega Briefadla – ki še dandanes meče nekaj svoje fascinacije tudi na novodobne pisatelje, kakršnikoli in kolikorkoli jih pač je, podobno kot starševska ljubezen pada na vse člane družine enako, naj so to zaslužili ali ne.« (Kovačič 1997a: 12–13) Narodotvorna vloga literature, zaradi katere je književnost podvržena ideološkimi, verskimi, domoljubnim in drugim prisvajanjem, a po drugi strani zaslužna za »posvetitev« literarnih proizvajalcev v višji ali pa poseben družbeni red, kasto, po njegovem omejuje, torej izničuje svobodo umetnosti. Sam pa je prav tej zapisan kot najvišji vrednoti. Na nekem drugem mestu *Delavnice* in v nekoliko drugačnem kontekstu je npr. pisatelj citiral Šklovskega, »da zastava umetnosti nima nobene druge barve kakor barve umetnosti« (Kovačič 1997b: 154).

Odkod ta odpor do ideološkega prisvajanja literature in vera v literarno avtonomiziranje? Usahnila nista niti potem, ko je totalitarni ideološki pritisk, katerega žrtev v petdesetih letih ni bil le pisatelj sam, ampak tudi krog njegovih sodelavcev, prav kakor v nadaljnjih desetletjih

še cele generacije njegovih stanovskih vrstnikov in prijateljev, ko je torej ta pritisk že pojenjal, številni pisatelji pa so se politično angažirali v vrstah novonastale politične elite? Ne morem si tega razložiti, ne da bi ob ideologiji modernizma in kozmopolitizma, ki preveva Kovačičevo mišljenje, pomislila na njegovo osebno trajektorijo in ekonomsko-politično realnost njegovega časa, na kompenzacijsko vlogo umetnosti ob vsesplošni družbeni represiji v času totalitarizma, v okviru katere je zanj literatura poslednji »rezervat svobode«, ¹ malo pozneje pa še na kompenzacijo ob podreditvi literature mehanizmom knjižnega trga, ki je skupaj z drugimi dobrobitmi demokracije doletela slovenske avtorje v obdobju tranzicije in po razpadu vzhodnega bloka. Poleg tega se je Kovačič dobro zavedal lokalne, »pokrajinske« umestitve v (majhno in obrobno) slovensko književnost, ² čeprav je verjetno – danes vemo, da zmotno – povezoval narodotvornost literature in njen kulturno nacionalistični okvir predvsem z malimi narodi. Hkrati pa se je videl tudi kot svetovljanski avtor v širšem, evropskem in svetovnem kontekstu, dosegljivem v idiosinkratično pojmovanem modelu univerzalnosti literature, ki nerazdružljivo spaja univerzalno tragiko človeškega življenja z individualno usodo posameznika (prim. Kovačič 1997b: 158). Prav ta literarni model, za katerega je zahteval najvišje estetske standarde – njegov *credo*, ki ga je skušal privzgojiti tudi udeležencem svojih literarnih delavnic, je bil povsem nedvoumen: »nikoli napisati stvari, ki bi bila pod merili, ki si jih izbral zase oziroma pod nivojem tvoje zanimive človeške narave« (Kovačič 1997a: 16) –, ta model je namreč njegovo izhodišče za »obračunavanje« z vplivi tujih avtorjev in kanonom slovenske literature, v dialogu s katerim načrtuje svojo pisateljsko radikalno drugačnost (prim. Kovačič 1997b: 155–165). Drugačnost za ustvarjalca vsekakor ni lahka naloga. Kajti *tout est dit*, ali kot pravi avtor v svojem slikovitem slogu: »Prepričan sem, da je bilo vse, kar je bilo doslej napisano ali premišljevano, bilo že napisano ali vsaj v podobni obliki povedano in da ni ničesar, kar smo izrekli, bodisi podnevi ali ponoči, pred velikim zborom ljudi ali doma v svoji kuhinji, kar še ni bilo izrečeno v neki votlini, v neki puštinji, v nekem nebotičniku – vse od časov jamskega človeka do tegale trenutka. Nismo si tako različni in ne moremo kar tako izpod tega skupnega koca, ki se ji pravi človeška koža.« (N. d.: 156–157) Performativno oblikovati in graditi svojo umetniško edinstvenost pa se vendarle da. »Je že tako, da se moraš najprej podati po znani poti, šele potem najdeš svojo pot in sam postaneš pot« (n. d.: 157), je zapisal.

¹ To sintagmo je večkrat uporabljal.

² V eni od opombi iz predgovora k *Delavnici* citira npr. Kovačič iz dnevniških zapisov Franza Kafke (27. 12. 1912, Tagebücher 1909–1912, str. 253) naslednjo »Shemo za karakterizacijo malih literatur:

V vsakem primeru učinek tu kakor tam ([tj.] v velikih literaturah, opomba L. K.). Tu so v posamičnem učinku še večji.

1. Živahnost
 - a) spori, b) šole, c) revije
2. Razbremenitev
 - a) nenačelnost, b) majhne teme c) nagnjenje do simboliziranja d) smetišče za nesposobne
3. Popularnost
 - a) povezava s politiko, b) literarno zgodovino, c) vera v literaturo, njena zakonitost je prepuščena njej sami.

Kdor je samo enkrat v svojih žilah okusil to vedro, koristno življenje, ta se tem prednostim le težka odreče.« (N. d.: 20)

Ob teh mislih nas – upoštevajoč dejstvo, da Kovačič komparativistično še zdaleč ni tako dobro raziskan, kot sta npr. Prešeren in Čop –, glede rekonstrukcije pisateljevega literarnega in mišljenjskega obzorja z vidika svetovne književnosti seveda zanima marsikaj, npr. njegove bralne navade, pisma, literarni razgovori, pričevanja sodobnikov in družinskih članov o njegovem literarnem okusu, njegovo eksplicitno sklicevanje na konkretne vzornike, od »infrastrukture« (če pogojno uporabim ta izraz), ki mu je rabila za oblikovanje zavesti o svetovni književnosti, pa zlasti njegova zasebna knjižnica, o kateri bo kljub številnim kontingenčnostim, ki so nedvomno botrovale njeni sestavi, govor v nadaljevanju. To je knjižnica, ki jo je zbral v stanovanju na Vojkovi ulici, kjer je nazadnje bival v dolgoletni zvezi z Bebo Kogovšek. Vanjo je bilo pomešanih tudi nekaj njenih knjig in knjižic njene hčerke Tine, npr. skrajšanih beril angleških klasikov ali otroških slikanic, kar sem iz popisa, ki sem ga naredila, izločila. Izločila sem tudi večino pisateljevih lastnih del v slovenskem jeziku (pri čemer naj omenim, da vseh niti ni bilo), ne pa tudi prevodov njegovih del v druge jezike³ in nekaj posameznih primerov del drugih piscev, ko je najti po več izvodov iste knjige. Vseeno obsega knjižnica 654 enot, kar ni prav veliko, pri čemer me je najbolj presenetilo, da med njimi ni nobene kontinuirane serije revij, pri katerih je Kovačič sodeloval in objavljaj (npr. *Nove revije*, *Sodobnosti*, *Perspektiv*, *Besede*, *Revije* 57). Pač pa najdemo nekaj posameznih številk treh letnikov *Modre ptice* in revije *Knjiga*.

Te in podobne ter še druge vrzeli so morda povezane s Kovačičevimi selitvami po Ljubljani, kažejo pa tudi na to, da do svoje knjižnice ni imel prav arhivističnega, zbirateljskega odnosa. V njej je daleč največ knjig iz obdobja med letoma 1970 in 1980 (25%), 1980 in 1990 (29%) ter 1990 in 2000 (20%). Med letoma 1960 in 1970 izdanih knjig iz knjižnice je samo 15%, po letu 2000 pa le 4% in med njimi je vrsta takih, za katere je mogoče s precejšnjo verjetnostjo sklepati, da so mu bile podarjene. Za 12% knjig nisem mogla ugotoviti letnice izida. Starejših knjig iz obdobja med letoma 1950 in 1960 je presenetljivo malo (4%), iz prejšnjih dveh desetletij, tj. iz tridesetih in štiridesetih let jih je le po 1%. Iz letnic izida seveda ne moremo vedeti, kdaj so knjige prišle v pisateljevo last, da bi od tod morda lahko zanesljiveje sklepali o menjavah njegovih bralskih interesov, pač pa je razvidno vsaj to, da je bila glavnina hranjenih del izdanih v obdobju med letoma 1970 in 2000, starejših in novejših je v primerjavi z njimi precej manj. Iz tega lahko kolikor toliko zanesljivo sklepamo vsaj to, da je vendarle pridobil največ publikacij v sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih, v času torej, ko je živel v primerjavi s prejšnjimi obdobji svojega življenja sorazmerno urejeno, napisal svoja najobsežnejša dela (če odštejem roman *Deček in smrt*) in ko je knjige, sodeč po avtorjih in naslovih, tudi najbolj sistematično zbiral. Seveda pa ne smemo pozabiti, da je bilo to istočasno obdobje, ko so bile pri nas tujejezične knjige le redko na tržišču, saj še v sedemdesetih in na začetku osemdesetih let knjigarne niti posamezniki niti javne knjižnice niso mogli prosto uvažati oziroma kupovati (nejugoslovanske) tujejezične literature.

Naslednja zanimivost knjižnice je razmerje med prevedenimi deli in izvirniki: v izvirniku objavljenih enot je 38,5%, medtem ko je prevedenih del skoraj 60%, Čeprav je treba kajpak dopustiti možnost, da pisatelj vseh nabavljenih in hranjenih, slovenskih in tujejezičnih knjig preprosto ni prebral, je to razmerje pomenljivo. Posredno namreč govori o tem, da je bila

³ V knjižnici je pisatelj hranil precejšnje število prevodov svojih del v tuje jezike iz različnih obdobja (od šestdesetih let do zadnjih let pred smrtjo), iz česar lahko sklepamo, da se mu vstop na mednarodno prizorišče nikakor ni zdel nepomemben. Prav tako je v knjižnici nekaj kritičkih del avtorjev, ki so pisali o njem. Pisatelj je, tako se zdi, spremljal kritiško refleksijo svoje ustvarjalnosti, se pri njej morda celo navdihoval in se nanjo tako ali drugače dialoško odzival.

prevodna literatura izrazito pomembna za njegovo seznanjanje s svetovno književnostjo, V knjižnico izobraženca sodi seveda poleg prevladujoče beletristike še nekaj dvojezičnih slovarjev, v njej najdemo nekaj vodnikov po evropskih in slovenskih mestih (Basel, Budimpešta, Celje) in drugih večjezičnih publikacij, kar skupaj zneso za 100%.

Iz primerjave med jezikom publikacije in jezikom izvirnika je tudi razvidno, da se pisatelj ni opiral samo na slovenske prevode tujih avtorjev, prav nasprotno. Zelo pogosto je posegal tudi po srbohrvaških prevodih (tu moram pojasniti, da uporabljam ta termin zato, ker gre večinoma za čas, ko je srbohrvaščina kot jezik uradno še obstajala) in nemških knjigah. V knjižnici je npr. zbranih in hranjenih 351 knjig (tj. 53,7%) v slovenskem jeziku publiciranih del, poleg teh pa jih je kar 115 od vseh (tj. 17,6%) v srbohrvaščini, pri čemer je ta samo pri 22 knjigah (19%) celotnega fonda tudi jezik izvirnika, vse ostale srbohrvaške knjige, tj. 93 enot (81%) pa so prevodi iz različnih jezikov. Izvirnih slovenskih del je samo 206 knjig (59%) celotnega fonda, od skupnega števila slovenskih publikacij pa je kar 145 knjig (tj. 41%) prevodov. Še opaznejše je število nemških knjig, pri katerih je razmerje precej drugačno kot pri srbohrvaških, saj je od 150 knjig (tj. 23%) celotnega fonda v nemščini natisnjenih del več kot polovica, tj. 92 knjig (61%) izvirnikov in ne prevodov. Prevodov iz tujih literatur v nemščino je vendarle še 58 knjig ali 39%. Skratka, vidimo lahko, da je Lojze Kovačič v svoji knjižnici hranil poleg slovenskih izvirnikov in prevodov zlasti večje število nemških in srbohrvaških knjig, pri čemer so bile nemške nekoliko pogostejše izvirna dela. Zato lahko domnevamo, da je nabavljal oziroma hranil predvsem tiste srbohrvaške knjige, ki so ga po vsebini zanimale, pa jih ni bilo mogoče dobiti v slovenskem prevodu in delno podobno nabavno politiko lahko opazujemo tudi pri nemških. Vseeno pa prevladujejo v knjižnici teksti, za katere lahko domnevamo, da v času nabave niso bili in mnogi še danes niso dostopni v slovenskem jeziku, nekateri pa so bili prevedeni šele pozneje, a jih je pisatelj želel prebrati že prej, ker so – tako ali drugače – pač vzbudili njegovo zanimanje. Sistematično zbiranje klasikov neke književnosti v izvirnih jezikih, ki jih je sicer obvladal (poleg slovenščine še srbohrvaščino in nemščino), nekako ni bila njegova navada. Tako kot mi vsi je očitno uporabljal tudi javne knjižnice (o čemer priča nekaj pozabljenih »zaseženih« izvodov, ki sem jih našla med njegovimi knjigami), in verjetno si je knjige izposojal tudi od drugih ljudi. Nasploh bi se dalo reči, da je imel do knjig bolj pragmatičen kot bibliofilski odnos; tako je, če je bilo to mogoče, npr. praviloma nabavljal paperback izdaje in ne dražjih s trdimi platnicami.

V knjižnici prevladujejo torej leposlovne knjige, največ je pripovednih, precej manj je poezije in komaj za vzorec dramatike. Ob njih je tudi veliko raznovrstne spominske literature, avtobiografij, dnevnikov, biografij, pričevanj in erotične literature od Marquisa de Sada do Anaïs Nin, ne manjka niti *Kamasutra* niti erotični priročnik *Senzualan muškarac* iz leta 1972. Ob teh treh sklopih je še kar dolg spisek filozofskih del, osrednji avtor med njimi pa je Tine Hribar s kar sedmimi knjigami iz obdobja s konca osemdesetih in začetka devetdesetih let, od katerih imajo skoraj vse osebno posvetilo avtorju – v tem času sta bila pač sorazmerno tesno v stikih –, socioloških del pa praktično ne srečamo. Med filozofi sta najstarejša Schopenhauer in Kierkegaard; če odštejem Avgušтина, Kovačiča antična filozofija menda ni zanimala. Neevropske filozofije (predvsem azijske) so, podobno kot tudi neevropska literatura, zastopane le kot redka, eksotična začimba, kar nam dovoljuje sklep, da je bil pisateljev interes za svetovno književnost vendarle precej evrocentričen, če seveda k evrocentričnosti lahko vštejem severnoameriške avtorje, ki jih je v knjižnici kar 10,9%. Ali še drugače, očitno je pri njem prevladoval zahodni kanon. V knjižnici je tudi nekaj priročnikov in učbenikov (Mali katekizem, Kosova pregleda svetovne in tuje književnosti in Helene Stupan

pregled nemške književnosti ter nemško berilo, pravopis in Toporišičeva slovnica) ter literarnoteoretskih esejističnih del (Šklovski, Robbe-Grillet v nemškem jeziku, Pogačnikov pregled slovenske književnosti v dvajsetem stoletju v angleščini itd.).

Delež knjig britanskih piscev je malo več kot 7% od celotnega števila hranjenih del, tudi med njimi opazimo, da prevladujejo avtorji iz 20. stoletja, starejših je le malo, zaslediti pa je mogoče uspešnice npr. Victorie Holt in Agathe Christie. Od anglofonih avtorjev, britanskih in ameriških, oboji so pač skoraj brez izjeme v prevodih, padejo nekako v oči (ne bom naštevala prav vseh) Baldwin, Beckett (ta je sicer nekaj svojih del napisal v francoščini), Burroughs, Bukowski, Dickens, Doctorow, Dos Pasos, Faulkner, Fleming, Green, Heller, Hemingway, Highsmith, Erica Jong, Joyce, Kerouac, Stephen King, Koestler (sicer madžarsko-židovskega rodu), Ludlum, McEwan, Nabokov (ruskega rodu, vrsta del še v ruščini), Nin, Philip Roth, Salinger, Sterne, Gertrude Stein, Vonnegut, White, Wilde, Wilder. Frankofonih v izvirniku je 14% del, med njimi pa so Apollinaire, Bataille, Baudelaire, Breton, Butor, Camus, Céline, Chateaubriand, Cocteau, de Sade, Duras, Gary, Genet, Ionesco, Jarry, Malraux, Proust, Queneau, Robbe-Grillet, Roché, Saint-Exupéry, Sartre, Simenon, Simon. Nekoliko več je v nemščini pisanih knjig, in sicer 14,7%, med avtoricami in avtorji pa so npr. zanimivi Bachman, Benn, Bernhard, Canetti, Esther Dischereit, Fontane, Frisch, Goethe, Handke, Lasker-Schüler, Musil, Pedretti, Rilke, Ransmayr, Arno Schmidt in Walser. Od poljskih piscev najdemo npr. Brandysa, Gombrowicza, Miłosza, Schulza, Sienkiewicza, Szczygiorskega in Zagajewskega. Obsežnejši je spisek ruskih piscev, ki jih je cca 7% od celotnega števila knjig: Babelj, Bek, Brodski, Bulgakov, Bunin, Cvetajeva, Erenburg, Fedin, Dostojevski, Gončarov, Grin, Harms, Leonov, Lermontov, Leskov, Limonov, Ljubimov, Marčenko, Piljnjak, Platonov, Remizov, Rozanov, Zamjatin. Od srbohrvaških avtorjev po številu hranjenih del izstopa Miloš Crnjanski.

Podoba o Kovačičevem literarnem obzorju na podlagi teh podatkov je zaradi vseh možnih kontingenčnosti pri nastajanju in ohranjanju knjižnice res hudo pomanjkljiva. Vseeno pa omogočajo opažanja o zastopanosti svetovne književnosti v njegovi knjižnici nekaj provizoričnih sklepov glede interesov, ki jih je pisatelj izkazoval in o katerih najdemo sledi tudi v Kovačičevih esejističnih zapisih in intervjujih. Skorajda popolna odsotnost antičnih, srednjeveških, renesančnih in razsvetljenskih avtorjev ne preseneča in se pokriva z njegovimi izjavami v teh zapisih. Tuje avtorje iz obdobja pred romantiko (oz. pred 18. stoletjem) lahko preštejemo na prste ene roke, tudi romantikov z izjemo Chateaubrianda, Byrona in Lermontova praktično ne najdemo. Od realistov so v skladu z globaliziranim slovenskim kanonom, ki ga formirajo dostopni prevodi, še najbolj zastopani ruski pisatelji. Glavnino fonda in nesporno tudi osrednje področje, o katerem si je mogoče na podlagi povedanega in prej nanizanih imen le ustvariti nek vtis, pa vsekakor tvori svetovna literatura 20. stoletja, ki je v izvirnikih in prevodih vseskozi ostajala v žarišču avtorjevega zanimanja.

Literatura

Kovačič, Lojze 1997a: Po dvajsetih letih: 1974–1996. V: *Delavnica: Šola pisanja*. Maribor: Obzorja. Str. 7–21.

Kovačič, Lojze 1997b: *Delavnica: Šola pisanja*. Maribor: Obzorja. Str. 23–188.